

Mapy českých zemí v atlasech kolínského kartografického školy přelomu 16. a 17. století

HELENA KOVÁŘOVÁ

KLÍČOVÁ SLOVA

kartografie 16.–17. století, staré mapy, Čechy, Morava, Slezsko, Frans Hogenberg, Michael von Eitzing, Jean Matal, Matthias Quad

ÚVOD

Pojem kolínská škola atlasové kartografie, který je zaveden v zahraniční literatuře,¹ zahrnuje zhruba čtyřicet let, od roku 1570 do počátku 17. století. Kartografická tvorba v Kolíně nad Rýnem je bezprostředně ovlivněna rozvojem holandských dílen, neboť většina autorů a rytců buď přímo z nizozemských provincií pocházela, nebo tam získala vzdělání a praxi. Jednalo se o skupinu náboženských či politických uprchlíků. Kolín patřil v posledních dvou dekádách 16. století spolu s Antverpami, Leidenem a Duisburgem ke čtyřem městům, kde vznikla více než polovina tehdejší produkce map. Kolín se stal jedním z největších kartografických center té doby a současně prvním místem, kde se vydávání map nesoustředilo kolem jednoho či dvou nakladatelství.²

Ústřední postavou se stal Frans Hogenberg,³ rytec Orteliova atlasu, který si po roce 1570 zřídil v Kolíně nad Rýnem, městě s velmi silnou knihtiskařskou tradicí, mědiryteckou

¹ Základní práce, za které čerpá tento příspěvek, je kniha MEURER, Peter H., *Atlantes Coloniaenses: Die Kölner Schule der Atlaskartographie 1570–1610*. Bad Neustadt 1988. ISBN 3-922923-33-X. 244 s. Její součástí je i katalog se systémem číslování různých variant edic atlasů a příruček (velká písmena) a map jednotlivých území (malá písmena), z něhož je citováno i v tomto příspěvku.

² Blíže KARROW, Robert, *Centers of Map Publishing in Europe, 1472–1600*. In: WOODWARD, David, ed., *The history of cartography: Volume 3, Part 2*. Chicago 2007, ISBN 978-0-226-90732-1, s. 619.

³ Frans [Franciscus] Hogenberg, 1535 (Mechelen) – 1590 (Kolín nad Rýnem). Vlámko-německý umělec, rytec a tvůrce map. Pracoval pro Ortelia i Plantina, byl přítelem Mercatora. Vedl také čilou korespondenci s dalšími osobnostmi. Od roku 1572 vydával spolu s kanovníkem kolínského katedrály Georgem Braunem (také Bruin, 1542–1622) atlas měst *Civitates Orbis Terrarum*. Braun žil v letech 1566–1568 v Anverpách. Blíže KROGT, Peter C. J. van der – KOEMAN, Cornelis, *Koeman's atlantes neerlandici. Volume IV-1*. Houten 2010, ISBN 978-90-6194-248-1, s. 35 a 38. Srov. TOOLEY, Ronald Vere, *Tooley's dictionary of mapmakers*. Tring, Hertfordshire 1979, ISBN 0-906430-05-4, s. 305.

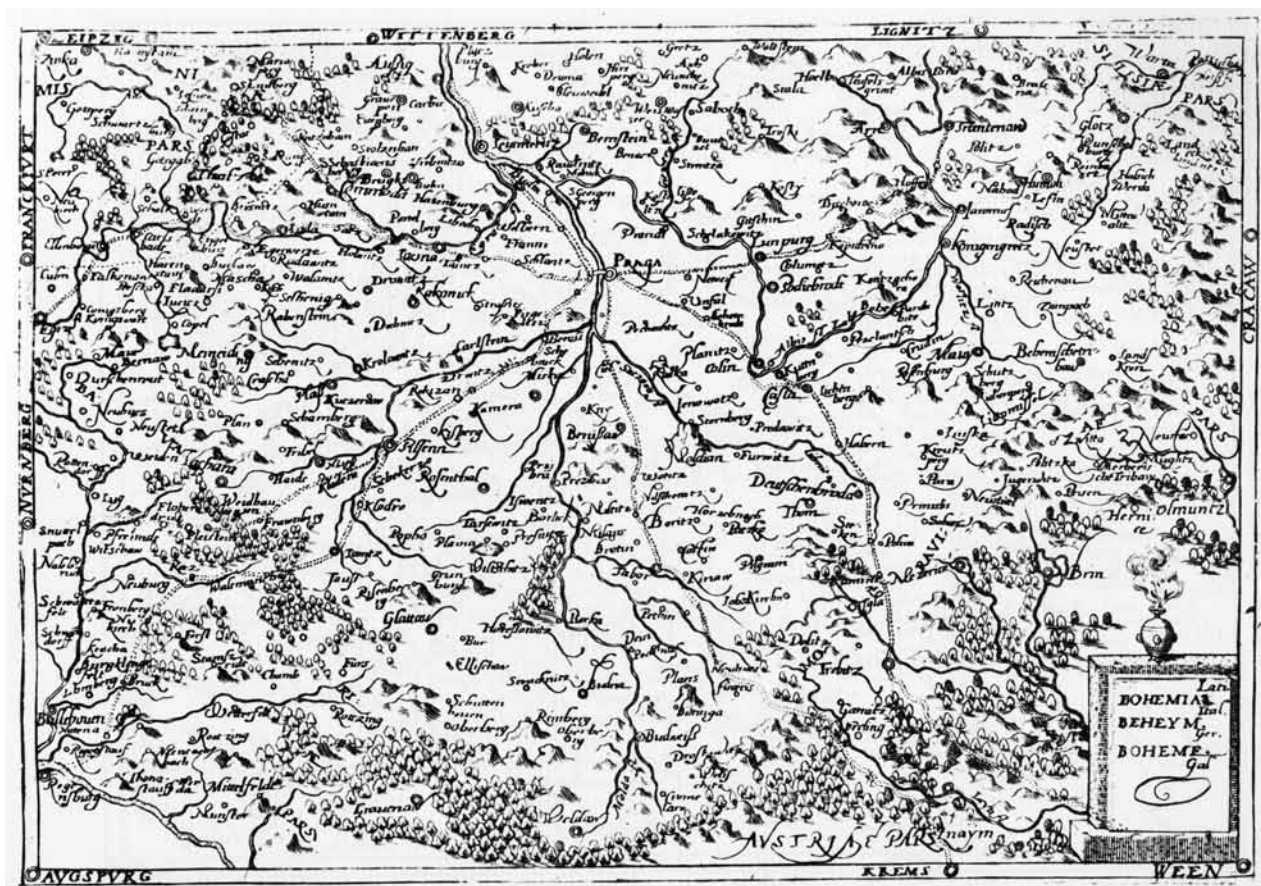
dílnu a soustředil kolem sebe osobnosti, které mu pomáhaly vydávat topografická a kartografická díla. Jeho největší a nejslavnější práci, atlas měst *Civitates orbis terrarum*, řadí Koemann do produkce holandských atlasů, přestože byl vydán v Kolíně. Dále zde vznikaly rozměrově malé atlasy (kvarta), cestovní příručky a knihy ilustrované mapami. Mnohé z nich jsou dnes raritní a jen velmi vzácně dochované. Mapy z kolínských dílen vycházely z holandských předloh foliových atlasů Ortelia, de Jodeho, později i Mercatora, a přinášely jen velmi málo vylepšení geografického záznamu. Měly však nepopiratelný vliv na rozvoj holandských „atlantes minores“.⁴

ITINERARIUM ORBIS CHRISTIANI

První derivace map českých zemí se objevily v *Itinerarium Orbis Christiani* (dále jen IOC), které je nazýváno nejstarším cestovním atlasem. Svazek vyšel v letech 1579/1580 anonymně. V titulu díla ani na jednotlivých mapách není uveden žádný autor. Podle některých teorií se na vzniku map měli podílet Jean Matal (známý také jako Johannes Metellus) a Michael von Eitzing. V současnosti jsou tyto názory spíše zpochybňovány. Účast Jeana Matala nelze spolehlivě dokázat v dochovaných pramenech. Michael von Eitzing⁵ vydal z původních desek kolem roku 1587

⁴ V roce 1598 byl vydán Caert-Thresoor, kam byly zařazeny mapy Čech a Slezska. Mapa Moravy se objevila až v Atlas minor z roku 1607 vydavatelů Cornelia Claesz a Jodoca Hondia st. Stejný název nesl také počín Johanna Janssonia z roku 1628. V roce 1630 vzniklo konkurenční dílo Jana Evertse Cloppenburga Gerhardi Mercatoris Atlas. Blíže KOEMAN, Cornelis a KROGT, Peter C. J. van der, *Koeman's atlantes neerlandici. Vol. III*. t. Goy-Houten 2003, ISBN 90-6194-248-9, s. 379, 463–470, 573–574. Srov. MEURER, Peter H., c. d., s. 205.

⁵ Michael Freiherr von Eitzing [také Aitzing, Aitsingerus, Aitzinger, Eyzinger, Eitzinger], *cca 1530 (Obereitzing bei Ried) – +1598 (Bonn). Historik a kartograf, studoval také juristiku. Na rozdíl od svého otce získal u císařského dvora ve Vídni jen podřízené místo. Několikrát cestoval do habsburských držav severozápadní Evropy. Roku 1568 byl v Nizozemí zajat a delší čas vězněn (patrně se dostal do anti španělského okruhu). Roku 1581 se usadil v Kolíně, později v Bonnu. Marně se snažil vrátit se do Rakouska. Spolupracoval úzce s Hogenbergem, znal se s Matalem. Proslul jako autor knihy *Leo Belgicus* (1583), kam

Obř. 1 Mapa Čech z atlasu *Itinerarium Orbis Christiani*, 1579/1580 (MATAL, Jean – HOGENBERG, Frans – SCHULER, Josef Egon, *Der älteste Reiseatlas der Welt*. Stuttgart 1965)

atlas s pozměněným názvem *Itinerarium Germaniae provincias continens*, ale nikde se nezmiňuje o své účasti na IOC. Jistý je pouze podíl Franse Hogenberga, který obstaral tisk IOC. Díky svým zkušenostem však Hogenberg mohl mapy upravit a vyrýt sám nebo s minimální pomocí dalších spolupracovníků. Odpovídala by tomu vysoká řemeslná a umělecká úroveň zpracování rytin.

Jak již bylo řečeno, mapy jednotlivých zemí byly zmenšeninami předloh z holandských atlasů Abrahama Ortelia a Gerarda de Jode. Kromě zákresu krajinných prvků a sídelních objektů v nich byly navíc spolehlivě zaznačeny hlavní dálkové a obchodní trasy. Cílová města byla uvedena v rámu mapy. Atlas vznikl patrně v souvislosti s mírovými jednáními mezi nizozemskými provinciemi a Španělskem, které se konalo v Kolíně nad Rýnem v květnu 1579. Koncentrace poselstva a jednání delegací mohla zajistit odbyt pro cestovní příručku. Zde je prostor pro teoretické

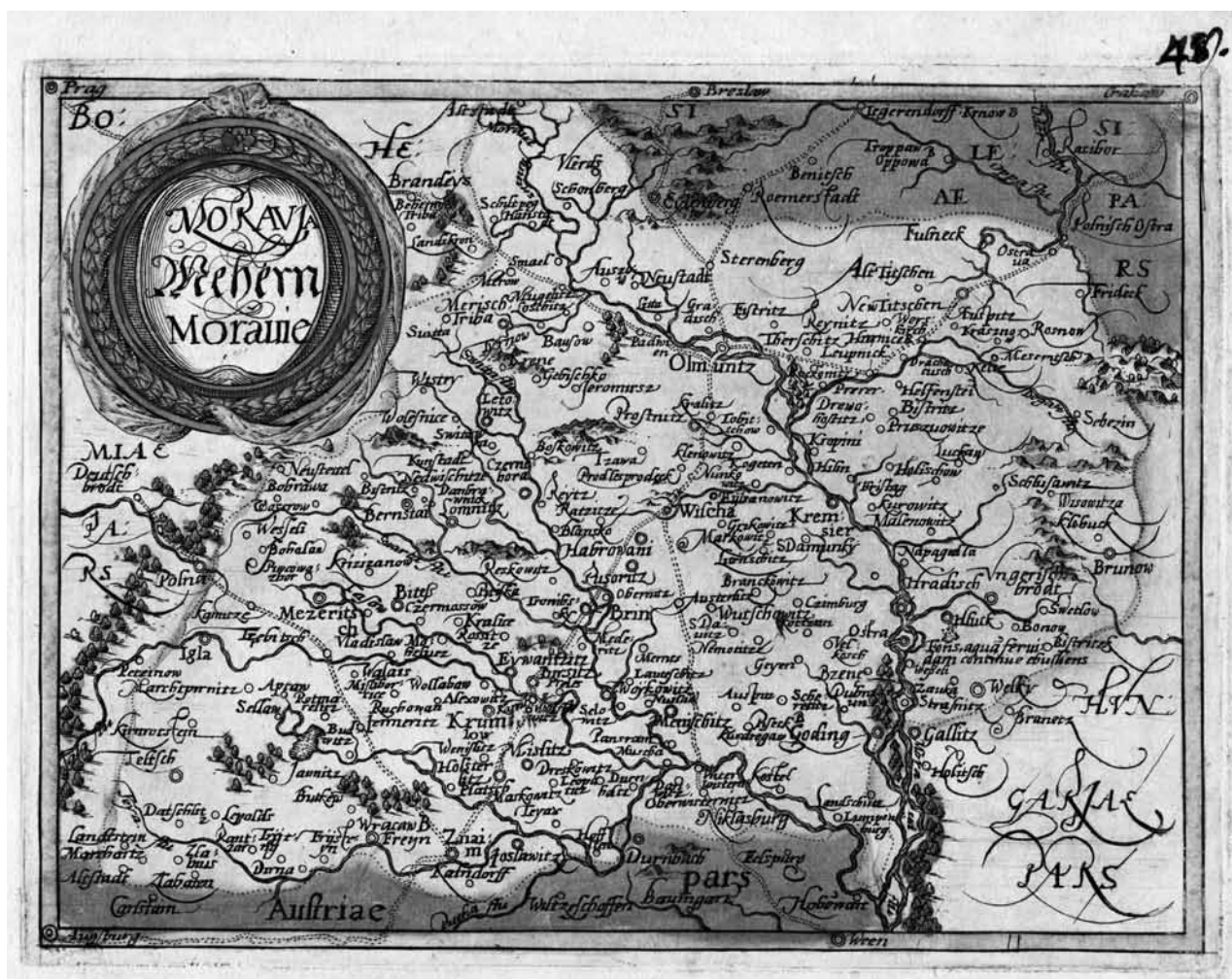
úvahy o účasti či vlivu Jeana Matala na vydání IOC. Jako irenista evropského formátu se zasazoval o smír mezi válčícími stranami. Originální svazky jsou uloženy mimo jiné v Bayerische Staatsbibliothek v Mnichově, Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni, Staatsbibliothek Kulturbesitz v Berlíně a Bibliothèque nationale de France v Paříži. Zvláštní vydání s pozměněným názvem *Itinerarium Europae Provincias Continens* se nachází Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf. Na území ČR se nacházejí pouze jednotlivé mapové listy. Digitalizované mapy jsou pro badatele přístupné on-line na webech zahraničních knihoven, stejně tak je možné studovat je z reprintu atlasu z roku 1965.⁶

O tom, že kartografické dílo IOC se mělo stát cestovní příručkou, svědčí jeho menší formát,⁷ stejně jako uvádění názvů zemí v různých jazycích se střídáním typu písma. Mapa Čech (rozměr 13,5 × 15 cm, **obr. 1**) proto nese

se promítla jeho záliba v číselné mystice a symbolech, a kde se poprvé objevila manýristická kartografická hříčka – mapa ve tvaru Iva. Blíže MEURER, Peter H., c. d., s. 105–115. Zde také reprodukce jeho portrétu, rytiny Franse Hogenberga. Srov. SALZMANN, Karl H., Aitzing, Michael Freiherr von. In: *Neue Deutsche Biographie: Band 1*, Berlin 1953, s. 119–120.

⁶ MATAL, Jean – HOGENBERG, Frans – SCHULER, Josef Egon, *Der älteste Reiseatlas der Welt*. Stuttgart 1965, 267 s. Exemplář knihy v knihovně Muzea Komenského v Přerově.

⁷ WERTHEIM, Hans, *Der erste Europäische Strassenatlas. Imago mundi 1*, 1935, č. 1, s. 41–43.

Obr. 2 Mapa Moravy z atlasu *Itinerarium Orbis Christiani*, 1579/80 (Muzeum Komenského v Přerově)

titul: Bohemia (Lati, Ital.) / Beheim (Ger.) / Boheme (Gal.).⁸ Ten je umístěn v pravém dolním rohu do kartuše ve tvaru kamenného oltáře, na němž stojí nádoba archaického tvaru s úzkým hrdlem s doutnajícím obětinou. Velmi netypická výzdoba mapy se mohla vztahovat k značně rozrůzněným náboženským poměrům, kdy některé směry a skupiny byly nejen v katolických zemích, ale i v německém protestantském prostředí považovány za kacířské. Ve srovnání s výzdobou ostatních map atlasu IOC se jedná o jediný odklon od čistě dekorativního stylu směrem k symbolické rovině.

Rytec použil jako předlohu mapy Čech dílo Gerarda de Jode z atlasu *Speculum Orbis Terrarum* (1578). Důvodem mohlo být minimum geografického zájmu v obou dolních rozích Orteliovy mapy (tedy JZ a JV od hranic zobrazeného území), který do těchto míst situoval bohatou

⁸ Roubík neuvádí. V Meurerově seznamu má mapa číslo: loc 8; varianty atlasů kde se nachází: IOC 1 – IOC 9; shodně s mapou číslo Etz 80 (Michael von Eitzing, atlas ETZ 2 – ETZ 3). Výtitky mapy Čech se zatím nepodařilo v českých institucích dohledat.

grafickou výzdobu. Důraz kladený Orteliem na umělecké zpracování výzdoby jeho map byl patrně příčinou ponechání volné plochy v bezprostředním okolí kartuše s titulem (levý dolní roh mapy), stejně jako kartuše s měřítkem a krátkým doprovodným popisem (pravý dolní roh). Výzdoba nehrála u Gerarda de Jode tak významnou roli, což pravděpodobně bylo jednou z možných příčin menšího komerčního úspěchu jeho podniku, na druhé straně znamenalo pro tvůrce IOC lepší předlohu pro přehledné mapy daného území a jeho okolí, jako tomu bylo v případě Čech.

Pro mapy Moravy a Slezska však byly de Jodeho předlohy nepoužitelné. V atlasu z roku 1578 byla Morava⁹

⁹ Pro druhé vydání atlasu rodiny de Jode (1593) byla mapa Moravy zpracována na nové tiskové desce na samostatném listu. Srov. NOVÁK, Václav, *Mapa Moravy z de Jodeova atlasu v r. 1593*. In: *Studia geographica: Sborník prací k osmdesátinám univ. Prof. Dr. Františka Vitáska*, Brno 1969, s. 153–158. Exempláře map Moravy z roku 1578 i 1593 jsou ve sbírce Muzea Komenského v Přerově. Blíže KOVÁŘOVÁ, Helena, *Ornamenty a figury: Grafická výzdoba Fabriciovy a Komenského map Moravy*. *Studia Comeniana et Historica* 47, 2017, č. 97–98, s. 135–138.

Obr. 3 Mapa Slezska z atlasu Itinerarium Orbis Christiani, 1579/1580 (MATAL, Jean – HOGENBERG, Frans – SCHULER, Josef Egon, Der älteste Reiseatlas der Welt. Stuttgart 1965)

umístěna na polovinu listu spolu se Slezskem. Největší překážkou byla patrně orientace obou map k východu. Přestože v případě Moravy zahrnoval zakreslení i část Rakouska až po Vídeň, doznala sídelní síť kvůli přizpůsobení nezvyklému formátu takového zkresení, že použít ji jako vzor pro další derivaci by bylo značně obtížné. Předlohou pro mapu Moravy i Slezska se tak staly mapy z Orteliova atlasu. Místa, kde na nich chyběl geografický zakreslení kvůli umístění výzdoby, byla na mapách IOC doplněna jen minimálně nebo vůbec.

Titul mapy Moravy z atlasu IOC obsahoval opět několik jazykových variant názvu území: Moravia / Mehern / Moraue (rozměr 13 × 18 cm, **obr. 2**).¹⁰ Stejně tomu bylo i u mapy Slezska: Silesia / Schlesien / Silesie (rozměr

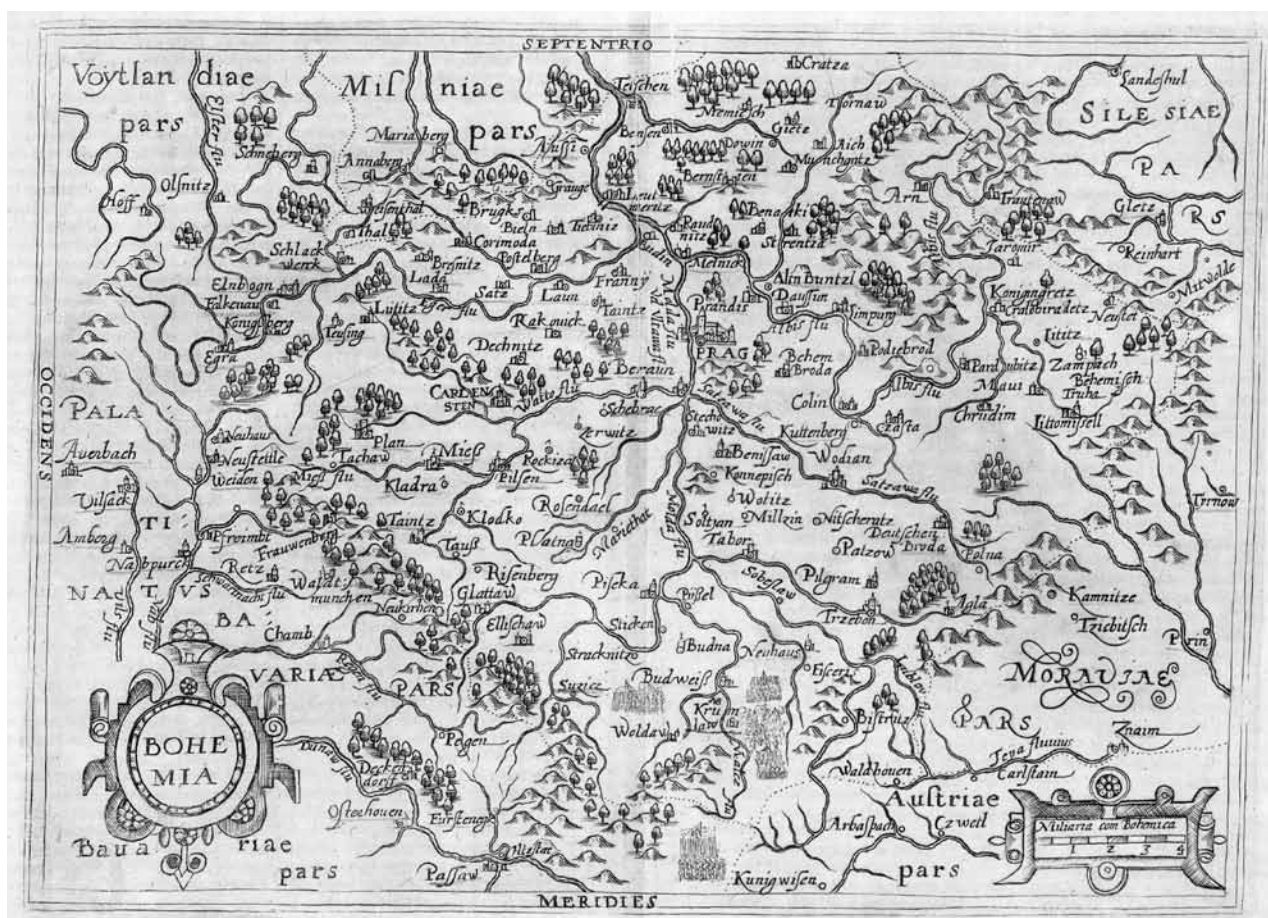
¹⁰ Roubík mapu neuvádí. V Meurerově seznamu mapa číslo: loc 50; varianty atlasů, kde se nachází: IOC 1 – IOC 9; shodné s mapou číslo Etz 78 (Michael von Eitzing, varianty ETZ 2 – ETZ 3). Srov. MUCHA, Ludvík, Mapy Moravsko-krumlovská: 1. díl. Zrcadlo: Nezávislý regionální čtrnáctideník 9, 2010, č. 14, s. 10. Exemplář mapy Moravy z IOC je uchovávan v Mapové sbírce Geografického ústavu PFF Masarykovy univerzity v Brně a od podzimu 2018 také ve sbírkách Muzea Komenského v Přerově.

13 × 17,5 cm, **obr. 3**).¹¹ Při výzdobě mapy Slezska se neznámý autor držel předlohy, tedy Orteliovy mapy, také při tvorbě kartuše s titulem. Vytvořil variaci tehdy vysoce módního zavíjeného ornamentu (tzv. rollwerk), a to velmi zdařilou. Grafická dekorace mapy Moravy se odklání od tohoto nejnovějšího uměleckého trendu vzniklého v Holandsku a zdobí ji kulatý renesanční štítek s vrstveným motivem.¹²

Inovací v IOC bylo zakreslení průběhu dálkových tras a jejich směrů. Na mapě Čech jsou v rámu uvedena tato cílová města: Lipsko, Wittenberk, Lehnice, Krakov, Vídeň, Kremže, Augsburg, Norimberk a Frankfurt. V případě Moravy se jednalo o města Augsburg, Praha, Vratislav, Krakov a Vídeň. U Slezska byly vyznačeny cesty na Poznaň,

¹¹ Roubík mapu neuvádí. V Meurerově seznamu mapa číslo: loc 67; varianty atlasů, kde se nachází: IOC 1 – IOC 9; shodné s mapou číslo Etz 77 (Michael von Eitzing, varianty atlasů ETZ 2 – ETZ 3); shodné s mapou číslo Met 104 (varianty atlasů MET 5, MET 6 a MET 11). Srov. GRIM, Tomáš, Vývoj slezské kartografie do počátku 18. století. Brno 2005, s. 137 [Disertační práce PFF MU Brno]. Výtisk mapy Slezska se zatím nepodařilo v českých institucích dohledat.

¹² Blíže KOVÁŘOVÁ, Helena, c. d., s. 140–141.

Obr. 4 Mapa Čech z atlasu Germania Superior (Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, I-1-60)

Gdaňsk, Krakov, Vídeň a Lipsko. Cestovní příručka vyšla v několika edicích.¹³

KRONN UND AUSSBUNDT ALLER WEGWEISER

Nově zpracovaná mapa Čech se objevila v cestovní příručce doplněné necelými dvěma desítkami map, která vyšla v Kolíně roku 1597 u tiskaře Lamberta Andreae¹⁴ pod názvem Kronn und Aussbundt aller Wegweiser [Koruna a vzor (vtělení) všech rozcestníků].¹⁵ Jednalo se o špičkové dílo v produkci soudobých evropských itinerářů. Dílo vyšlo opět anonymně, ale v podtitulu je napsáno „durch einen Liebhaber der Geographie in diesen Ordnung gebracht“ [do tohoto pořadí uvedl milovník geografie], což bylo označení užívané Conradem Loewem. Ve „Frankfurter Messkatalog“ z roku 1604 je zase uveden Cyprian Eichovius.

¹³ Podle Meurera jsou mezi exempláři velké rozdíly a jeho soupis tak nemůže být úplný. Blíže MEURER, Peter H., c. d., s. 128.

¹⁴ BENZING, Josef, Andreae, Lambert. In: *Neue Deutsche Biographie: Band 1*, Berlin 1953, s. 283.

¹⁵ Exempláře se nachází v Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu a v British Library v Londýně. Výtkaz druhý, nezměněné edice tištěné u Cornelia Suttora v Oberurselu roku 1603 spravuje Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni (přístupný on-line).

Obě jména mohou být s největší pravděpodobností pseudonymy Matthiase Quada,¹⁶ pro což svědčí i vydání druhé, nezměněné edice roku 1603 u Cornelia Suttora v Oberurselu, kam Quad přenesl své aktivity po roce 1600.

Pro tuto cestovní příručku byl vytvořen systém, podle něhož bylo možné plánovat individuální poutě pro pěší, jezdce nebo cestující v kočáře. Široké použití bylo avizováno hned v podtitulu knihy určením pro pány, knížecí vyslance, obchodníky, poctivé tovaryše, jezdce a pěší posly. Vyjmenovány jsou všechny zastávky každé dálkové trasy na jednotlivých územích spolu s jejich vzájemnými vzdálenostmi a distancí od cílového místa, kde navazoval další úsek. Příručka uváděla odkazy na Mercatorův atlas, podle něhož byla zhotovena také nová mapa Čech ve vázané za stranu 259. Města Moravy byla zahrnuta do popisu tras Čech, stejně jako nebyly roztrženy na menší celky další oblasti.

Mapa Čech s jednoduchým titulem Bohemia (rozměr 19 × 27 cm, obr. 4)¹⁷ již byla zdobena variací tehdy aktuálního

¹⁶ Blíže MEURER, Peter H., c. d., s. 96, 142–143, 149.

¹⁷ ROUBÍK, František, *Soupis map českých zemí. Svazek 1*, Praha 1951, znám č. 26 (exemplář v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru, I-1-60). Další exemplář v Mapové sbírce PFF UK Praha – chybí impressum, proto v popisu

rollwerku (zavíjeným ornamentem), i když motiv je zpracován velmi neuměle. Titul byl umístěn do kruhové kartuše v levém dolním rohu, měřítko do obdélného štítku zdobeném opět velmi hrubě zpracovaným rollwerkem v pravém dolním rohu.

Tato mapa se objevila také v knize Königen Buch¹⁸ vytištěné u stejného nakladatele Labmerta Andreae v roce 1598, tentokrát jako dílo „milovníka historie“¹⁹ Conrada Loewa (patrně pseudonym Matthiase Quada). Také další mapy z této knihy popisující jednotlivá království, byly převzaty z cestovní příručky Kronn und Aussbuntt aller Wegweiser, což podporuje hypotézu o stejném autorovi.

GERMANIA SUPERIOR

V roce 1598 byl vydán atlas Germania Superior,²⁰ který vycházel z díla Jeana Matala (také Metellus).²¹ Z map českých zemí byla nově zpracována pouze Morava. Mapa Slezska pro Germania Superior byla převzata z atlasu IOC,²² u něhož byl dříve Metellus rovněž uváděn jako autor, ale pro jeho účasti neexistují přímé důkazy, spíše lze uvažovat o autorském podílu Franse Hogenberga. Mapa Čech se objevila již v příručce Kronn und Aussbuntt aller Wegweiser,²³ kde se nabízí jako jeden z možných autorů Conrad Loew (patrně pseudonym Matthiase Quada). Loew se patrně také po Matalově smrti podílel na dokončení a vydání jeho díla. Celý atlas se nachází například ve sbírkách Universitätsbibliothek Augsburg, Staatliche Bibliothek Regensburg či on-line přístupné exempláře v Österreichische Nationalbibliothek Wien.

Jean Matal (Johann Metellus)²⁴ pocházel z Francie, právníké vzdělání získal v Itálii. Jako renesanční učenec

se zabýval mimo jiné kartografií. Určitou dobu se zdržoval také v Antverpách. Byl ve spojení s Orteliem, Plantijem, Mercatorem, Hogenbergem, Braunem a Michaelem von Eitzing. Jeho první tištěnou prací je popis Lyonu v Civitates Orbis Terrarum. Metellus svá díla příliš nepublikoval, Hogenberg si dokonce v letech kolem roku 1588 postěžoval, že zdržuje rukopis knihy. V atlase Germania Superior, který sice vyšel až po jeho smrti, je v předmluvě výslovně uveden jako autor map Francie, Rakouska, Švýcarska a Španělska spolu s historicko-geografickým textem. Matalova rozpracovaného díla se ujal jeho dobrý přítel, který slíbil práci dohotovit. Tímto přítelem byl patrně Conrad Loew, přímo uvedený jako vydavatel jednoho ze svazků Matalových atlasů. Jak již bylo řečeno, pod tímto pseudonymem se mohl skrývat Matthias Quad. Atlas Germania Superior vytiskl v roce 1598 v Kolíně Johann Christoph. Jeho druhá edice s názvem Europa Tabulis Aeneis²⁵ vyšla u stejného nakladatele v roce 1600. Potřetí jej s titulem Speculum Orbis Terrae²⁶ vydal Cornelius Sutor roku 1602 v Oberurselu, kam své aktivity z osobních důvodů přenesl Matthias Quad.

V titulu mapy Moravy z atlasu Germania Superior je, podobně jako na starší mapě z IOC, uveden název území ve více jazycích: Moravia / Merhern (rozměr 18,5 × 24,5 cm).²⁷ Jako předloha byla použita Mercatorova mapa. Obdélníková kartuše s titulem je zdobená ve stylu rollwerku (zavíjeného ornamentu), a přestože kvalita jeho zpracování zdaleka nedosahovala úrovně nizozemských kartografických děl, je řemeslně daleko lépe zvládnut než na mapě Čech ve stejném atlase. Naopak dekor rollwerku na mapě Slezska, převzaté ze staršího IOC, se díky svému jemnému zpracování mohl poměřovat s předlohami holandských děl.

Měřítka osm obecných mil bylo na mapě Moravy umístěno do pravého dolního rohu a přiléhá těsně k jednoduchému rámu. Říční síť odpovídá Mercatorově předloze, stejně jako značky horopisu a lesních porostů. Značné zjednodušení byla i sídelní síť, přičemž vynechání neproběhlo systematicky. Vypuštěny byly nejen menší obce, ale i některá města. Například na mapě chybí Přerov, ale zachovány byly značky pro nedaleký Tovačov, Chropyni, Lipník, Hranice a Holešov.

nejdou uvedeny žádné podrobnější údaje a datace je špatně určena 1520–1580). V Meurerově soupisu mapa číslo Kro 14 (varianty atlasů KRO1 – KRO 4), shodné s Loe 19 (Conrad Loew, varianta atlasu LOE 4). Shodné s Met 106 (Metellus, varianty atlasů MET 5, MET 6 a MET 11).

¹⁸ Exemplář opět on-line přístupný na webu Bayerische Staatsbibliothek München. Kniha není stránkována, mapa Čech je sken č. 40.

¹⁹ *Königen Buch oder Register darin sein ordentlich erzehlt werden die Könige aller fürnemsten Königreichen des Christenthums. Zusammen getragen durch Conrad Löw, aller Historien Liebhaber. Gedruckt zu Cölln, durch Lambertum Andree. 1598.* (Meurer varianta atlasu LOE 4).

²⁰ Matal, Johannes. *Germania Superior 38 Inferior Quae Etiam Belgium Dicitur 16 Tabulis Aeneis Descripta (etc.)*. Coloniae Agrippinae: Christophori, 1598. Meurer jej označuje jako MET 5.

²¹ Dochoval se jeho portrét od Crispina de Pass (název Accuratissimus Silentii Cultor Metellus) s verší Pedra Ximeneze, který je uložen a on-line zpřístupněn v Herzog Anton Ulrich-Museum Braunschweig, sign. CdPasse d.Ä. AB 3.328 nebo Österreichische Nationalbibliothek Wien, Bildarchiv.

²² Nebyl to ojedinelý případ, převzaty byly například mapy Lužice, Míšně a dalších území. MEURER, Peter H., c. d., s. 179.

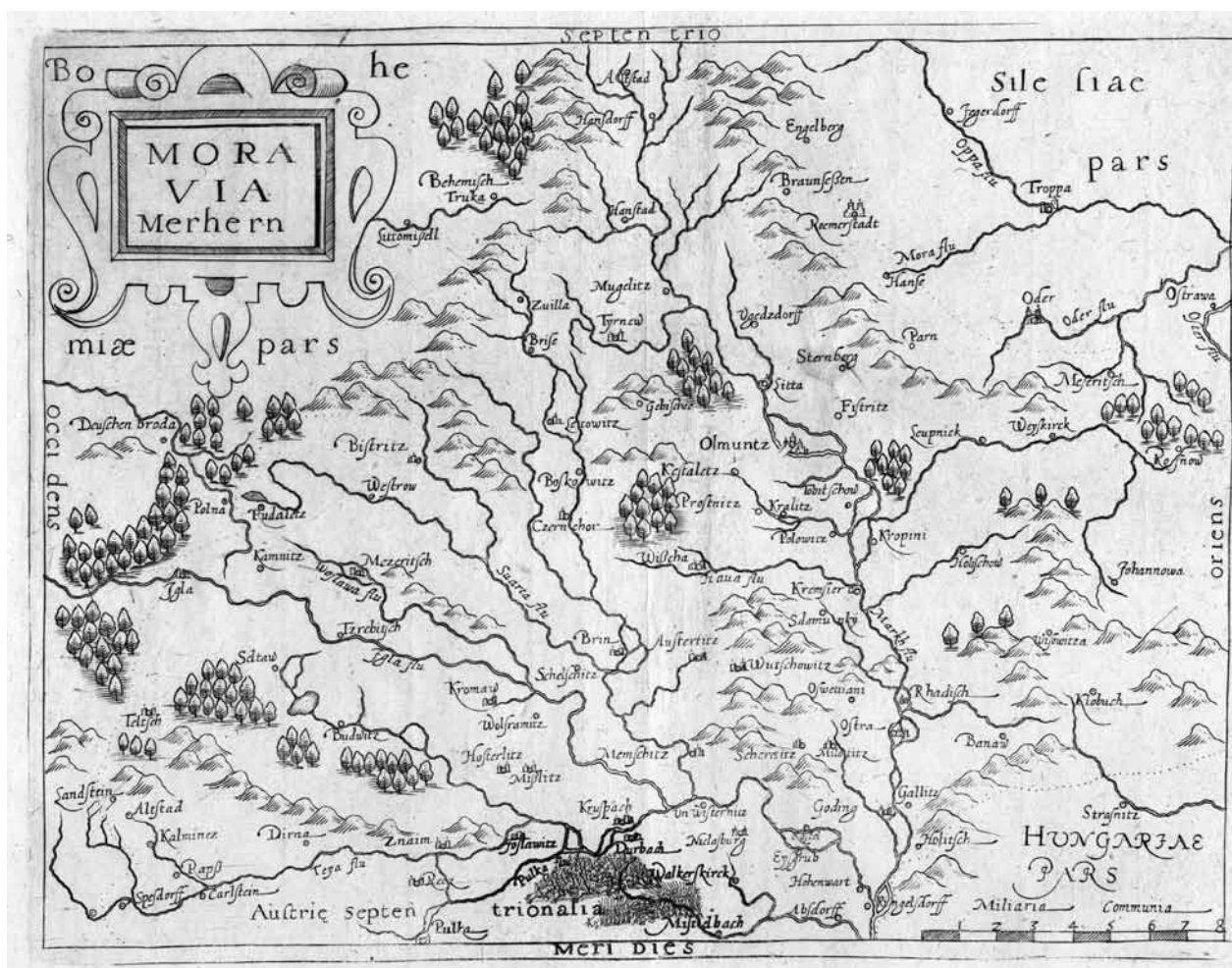
²³ Meurer sice mapu č. Kro 14 přímo nezotožňuje s mapou č. Met 106, ale uvádí identický popis a rozměry.

²⁴ Jean Matal [Johannes Matalius Metellus Sequanus], *1517/1520 (Poligny) – +1597 (Augsburg). V Kolíně doložen poprvé 1563, naposledy 1596, mezitím mohl také cestovat. Učenec, který vedl čilou korespondenci, měl rozsáhlé vědomosti z oblasti práv, teologie, historie, filologie a přírodních věd. Blíže MEURER, Peter H., c. d., s. 162–196. Srov. HEUSER, Peter Arnold, *Jean Matal: Humanistischer Jurist und europäischer Friedensdenker (um 1517-1597)*. Köln – Wien 2003, ISBN 3-412-06003-8 s. 223–224, 388–397.

²⁵ Ioannes Matalius Metellus Sequanus, *Europa Tabulis Aeneis 166 Secundum Rationes geographicas Delineata*. Coloniae Agrippinae, Excudebat Ioannes Christophori Typographus, 1600. Meurer označuje jako MET 6 (exemplář ve Staats- und Stadtbibliothek Augsburg nebo Cambridge University Library).

²⁶ Ioannes Matalius Metellus Sequanus I.C., *Speculum Orbis Terrae*. Ursellis, Ex Officina Typographica, Cornelij Sutorij, 1602. Meurer označuje jako MET 11 (exempláře Universitätsbibliothek Augsburg a Bayerische Staatsbibliothek München či on-line přístupný ve Stanford University Libraries).

²⁷ Meurerův seznam č. mapy Met 105 (varianty atlasů MET 5, MET 6, MET 11).

Obr. 5 Mapa Moravy z Germania Superior, upravená verze (nedatováno), (Muzeum Komenského v Přerově)

Kromě atlasových vydání mapy s latinským rubovým textem (Moravia Vel Moravania) existuje velmi zajímavé vydání z upravené tiskové desky s prázdnou rubovou stranou (obr. 5).²⁸ Při dolním okraji mapy byla přirýta bitevní scéna. Mezi obcemi Retz, Jaroslavice (Joslawitz), Hrušovany (Kruspach), Durbach (Drnholec?), Mikulov (Niclasburg), Walterkirchen (Walkerskirck) a Mistelbach rytec umístil²⁹ výjev z boje rozdělený na srážku jízdních a pěších oddílů. Vzhledem k absenci jakéhokoli přípisu či datace, je velmi těžké určit, kdy se tak stalo a o jakou bitvu se jedná. První hypotéza by mohla vycházet ze samotného situování scény. V Mistelbachu přenocoval před bitvou na Moravském poli roku 1278 Rudolf I. Habsburský, přemožitel Přemysla Otakara II. Přestože samotný střet vojska se odehrál u Suchých Krut (Dürnkrot), tedy cca 30 km JV směrem,

²⁸ ROUBÍK, František. *Soupis map českých zemí. Svazek 2*. Praha 1955, záznam č. 1420. Exemplář Mapová sbírka PFF UK Praha; Muzeum Komenského v Přerově.

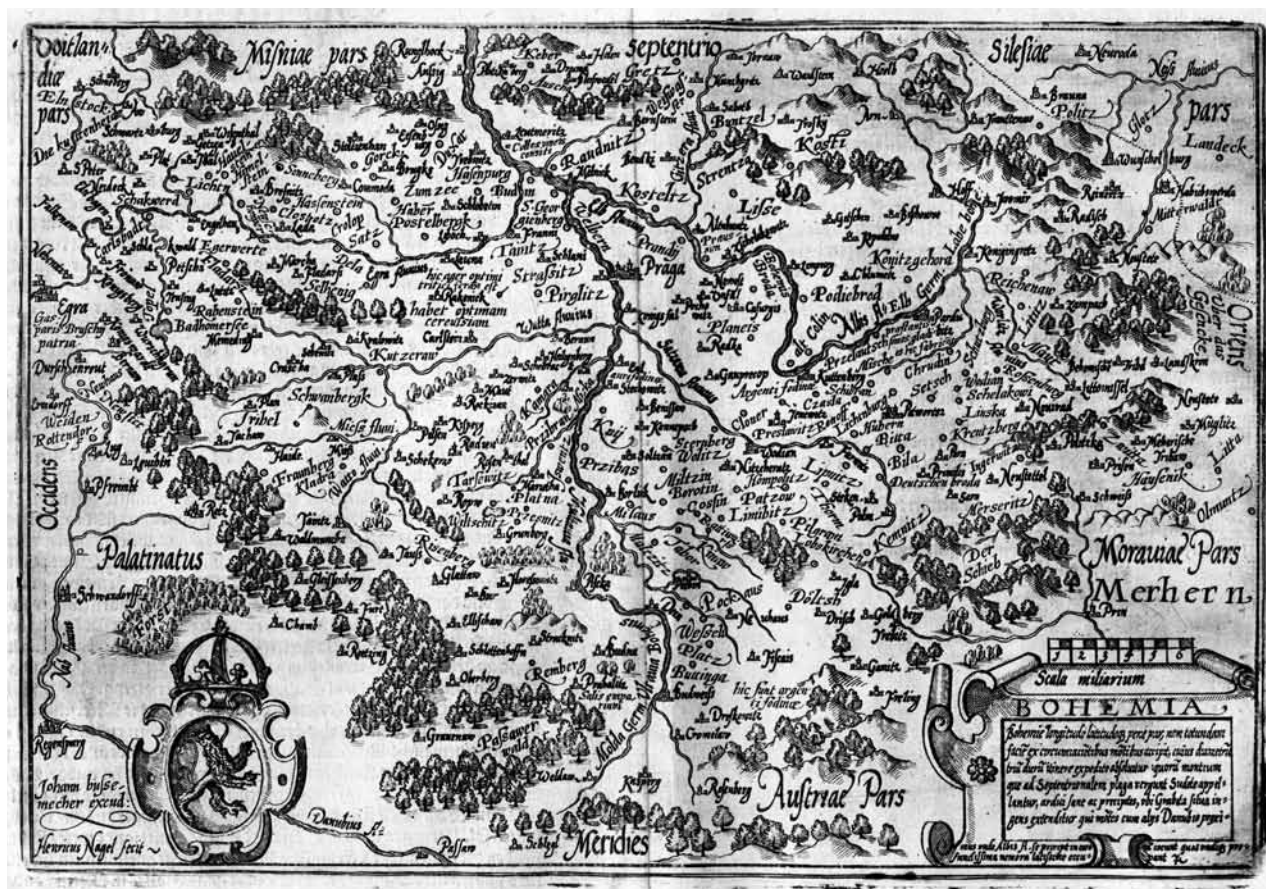
²⁹ Pro dodatečně přirýty hovoří stejné rozměry map a identický zákres, dále pak kresba bitvy mírně zasahuje do místních názvů, přestože by při vytváření nové desky bylo možné jejich mírně posunouti na volnější plochu.

mohlo by se jednat o reminiscenci bitvy považované za jeden z největších rytířských střetů vůbec. Další možností je aktualizace mapy podle událostí začátku třicetileté války, kdy se v srpnu 1619 odehrála bitva u Dolních Věstonic mezi císařským a povstaleckými vojskem.³⁰ Zde bude potřeba ještě pátrat po dalších indicích a pramenech.

Matalovu mapu Moravy musel jako jednu z předloh použít rytec David Custos při zpracování kartografických příloh ke knize Michaela Caspara Lunderpa (také pseudonymy Julius Bell, Nicolaus Bellus, Gregor Erhardi) *Laurea Austriaca*, která vyšla ve Frankfurtu roku 1627. Okopíroval tvar výzdoby kartuše s titulem, ale dekor propracoval tak, aby působil plastičtější, a doplnil jej ve vrcholu o květinový motiv (snad stylizovaná šestilistá růže). Zachoval také dvoujazyčný název Moravia / Merhern.³¹ Ze srovnání

³⁰ Pak by se nabízelá prozatím ničím nepodložená teorie o snaze využít starou dochovanou tiskovou desku např. při tvorbě knihy *Laurea Austriaca*.

³¹ ROUBÍK, František, c. d., sv. 2, záz. č. 1419. SEMOTANOVÁ, Eva, *Atlas zemí Koruny české*. Praha 2002, ISBN 80-86493-04-0, s. 22–23, 80–81; srov. KOVÁŘOVÁ, Helena, c. d., s. 142–144.

Obr. 6 Mapa Čech z atlasu Geographisch Handtbuch (1600), (Muzeum Komenského v Přerově)

geografického zákresu na obou mapách vyplývá, že Custodius používal také jiný zdroj, podle kterého doplnil zjednodušenou sídelní síť Matalovy mapy.

DÍLO MATTHIAE QUADA

Již několikrát zmiňovaný Matthias Quad³² byl velmi aktivním autorem historicko-geografických děl. Patrně používal pseudonym Cyprian Eichovius a s největší pravděpodobností také Conrad Loew.³³ Mědiryctví se vyučil se v nizozemských dílnách bratrů Lucase a Johanna van Deutecum

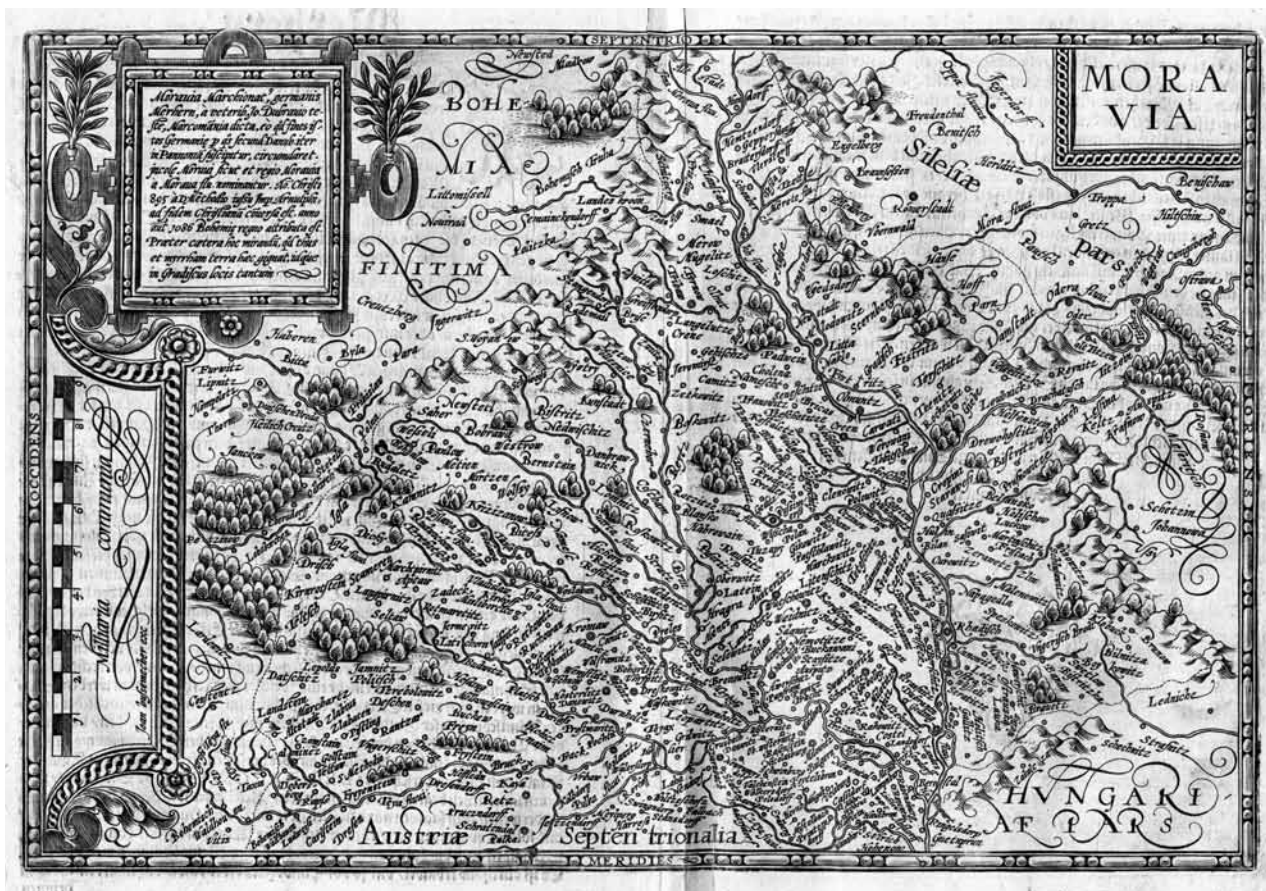
³² Matthias Quad [také Quadt, Quaden] von Kinckelbach, *1577 (Deventer) – +1613 (Eppingen). Humanista, geograf a rytec v Kolíně n. R. Jako druhý syn v zámožné rodině se připravoval na teologickou dráhu, studoval Heidelbergu a Neuhausenu, ale po uzavření školy musel hledat jiné uplatnění. Cestoval a vyučil se mědiryctvem. V Kolíně byl prokazatelně od roku 1587 a 1593 se stal členem místní reformované obce. Oženil se s dcerou nemajetné vdovy. K zajištění živobytí psal četné kompilace historicko-geografických děl tištěné i v paralelních a zdvojených vydáních nebo vydával často reedice cizích knih. Po roce 1600 spolupracoval s Corneliem Sutorem u Oberurselu. Z Kolína definitivně odešel až roku 1604, poté pobýval mimo jiné v Heidelbergu, Norimberku, Weinheimu a dožil v Eppingen, kde vyučoval na reformované latinské škole Mezi jeho významná díla patří Teutscher Nation Herrligkeit. Blíže MEURER, Peter H., c. d., s. 197–235. Srov. TOOLEY, Ronald Vere, c. d., s. 523.

³³ Tooley ovšem tyto osoby nezotožňuje a uvádí každého samostatně, ovšem u Cypriana Eichovia ani u Conrada Loewa nejsou známa žádná životopisná data. TOOLEY, Ronald Vere, c. d., s. 189, 398 a 523. Srov. MEURER, Peter H., c. d., s. 96–104, 148–154, 201.

v Deventeru a Hendricka Goltzia v Haarlemu. Bratři van Deutecum pracovali pro Abrahama Ortelia i Gerarda de Jode, Goltzius patřil mezi nejznámější rytce Nizozemí. Do Kolína mohl být Quad povolán s ostatními umělci k práci do Hogenbergova okruhu. Měl Goltziovo doporučení a bydlel jako tovaryš u jeho bratra Konráda Goltzia, který spolupracoval s tiskařem Johannem Bussemacherem. Quad se také snažil založit vlastní ryteckou dílnu, což se mu v silné konkurenci s Hogenbergem nezdařilo. Navázal spolupráci s tiskařem Johannem Bussemacherem na jeho projektu podrobného popisu Evropy, který byl vydán pod názvem Evropa Totius Orbis Terrarum v letech 1592, 1594 a 1596. Po dalších úpravách byl název v roce 1600 změněn na Geographisch Handtbuch a později v roce 1608 na Fasciculus Geographicus.

Jako první se v roce 1592 objevila v atlase Evropa Totius Orbis Terrarum nová mapa Čech signovaná v levém dolním rohu druhým spolupracujícím rytcem Henricem Nagelem. Tvůrce se vrátil ke starší Orteliově mapě jako předloze. Prostý titul Bohemia (rozměr 26 × 18cm, obr. 6)³⁴

³⁴ V Meurerově seznamu mapa č. Qua 4 (varianty atlasů QUA 1, QUA 3–QUA 7). ROUBÍK, František, c. d., sv. 1, záz. č. 22. Exemplář v Muzeu Komenského v Přerově.

Obr. 7 Mapa Moravy z atlasu Geographisch Handtbuch (1600), (Muzeum Komenského v Přerově)

byl umístěn do obdélné kartuše zdobené rollwerkem do pravého dolního rohu. Název doprovázela stručná geografická charakteristika území. Nad kartuší bylo umístěno také jednoduché měřítko. Vedle nakladatelských údajů v levém dolním rohu je umístěn zemský znak, dvouocasý lev v oválném medailonu s rollwerkem s královskou korunou ve vrcholu, výzdoba převzatá podle Orteliova vzoru.

V roce 1594 byla poprvé otištěna mapa Moravy (rozměr 29,5 × 20,5cm, **obr. 7**),³⁵ pro niž byla předlohou Mercatorova mapa. Signatura rytce Matthiase Quada (písmeno Q) je situována v levém dolním rohu. Mapa je umístěná do ozdobného rámce s motivem perlovce, který se opakuje v orámování stručného historicko-geografického textu v levém horním rohu. Prostý titul Moravia se nacházel v pravém horním rohu a lemoval jej dekor provazce, který se zase opakuje v rámu měřítka s vydavatelskými údaji při levém okraji. Díky kombinaci více ozdobných prvků působí mapa velmi dekorativním dojmem.

³⁵ V Meurerově seznamu mapa č. Qua 6 (varianty atlasů QUA 3–QUA 7). ROUBÍK, František, c. d., sv. 2, záz. č. 1409. Zdroj: Exemplář v Muzeu Komenského v Přerově.

Jako poslední, v roce 1596, byla vydána mapa Slezska (rozměr 29 × 21,5cm, **obr. 8**)³⁶ zhotovená podle Orteliovy mapy. Impresum v pravém dolním rohu uvádí Quada opět jako rytce. V titulu v jednoduchém rámečku při horním okraji je připomenut autor původní mapy: Silesiae Ducatus Accuratissime Descriptus a Mart: Heilwig Neissense. Stejně jako u mapy Čech převzal tvůrce mapy z Orteliovy předlohy motiv výzdoby – zemský znak a jeho umístění v pravém horním rohu spolu s měřítkem. Text charakterizující území byl situován v levém dolním rohu v obdélném rámu doplněném geometrickým motivem ve stylu přežávaného ornamentu s rostlinným dekorem.

Slezsko dostalo jako jediná z map českých zemí v atlase Europa Totius Orbis Terrarum krátkou legendu sídel. Jejich síť musela být kvůli menším rozměrům mapy značně nahuštěna a místy ztrácí na přehlednosti. To platí o všech mapách tohoto atlasu, kde je patrná snaha zachovat z větších předloh co nejvíc geografických prvků.

³⁶ V Meurerově seznamu mapa č. Qua 52 (varianty atlasů QUA 3, QUA 5–QUA 7). Roubík mapu neuvádí. GRIM, Tomáš, c. d., s. 154–158. Exemplář v Muzeu Komenského v Přerově.

Obř. 8 Mapa Slezska z atlasu Geographisch Handtbuch (1600), (Muzeum Komenského v Přerově)

V roce 1599 byl Matthias Quad odsouzen za účasť na zakázaných reformovaných bohoslužbách k vysoké pokutě nebo vystěhování z města. Své vydavatelské aktivity proto přenesl k Corneliu Sutorovi do reformovaného Oberurselu. Zde kromě reedic starších děl, mnohdy s pozměněnými názvy, vyšla i cestovní příručka na základě podobného systému jako Kronn und Aussbuntt aller Weigweiser, ale se značně zmenšenými mapami pod názvem Itinerarium Universae Germaniae (1602).³⁷ O rok později byla vytištěna také ve Frankfurtu jako Itinerum Ex Augusta Vindelicorum (1603)³⁸ a pod pseudonymem Cyprian Eichovius roku 1604 s názvem Delitiarum Germaniae.³⁹

³⁷ On-line přístupný exemplář Bayerische Staatsbibliothek München. Mapy jsou vězány za textem na nestránkovaných listech: Čechy [list 8=sken 216], Morava [list 29=sken 237], Polsko se Slezskem [list 33=sken 241], Slezsko [list 39=sken 247].

³⁸ On-line přístupný exemplář Národní knihovny Praha. Mapy jsou vězány za textem na nestránkovaných listech s dodatečnou foliací kartografické přílohy: Slezsko (map č. 2), Morava (mapa č. 29), Polsko se Slezskem (mapa č. 33), mapa Čech chybí.

³⁹ On-line přístupný exemplář Zakladu Narodowego im. Ossolińskich Wrocław na webu Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa: Čechy (mapa č. 8), Morava (mapa č. 29), Polsko se Slezskem (mapa č. 33), Slezsko (mapa č. 39).

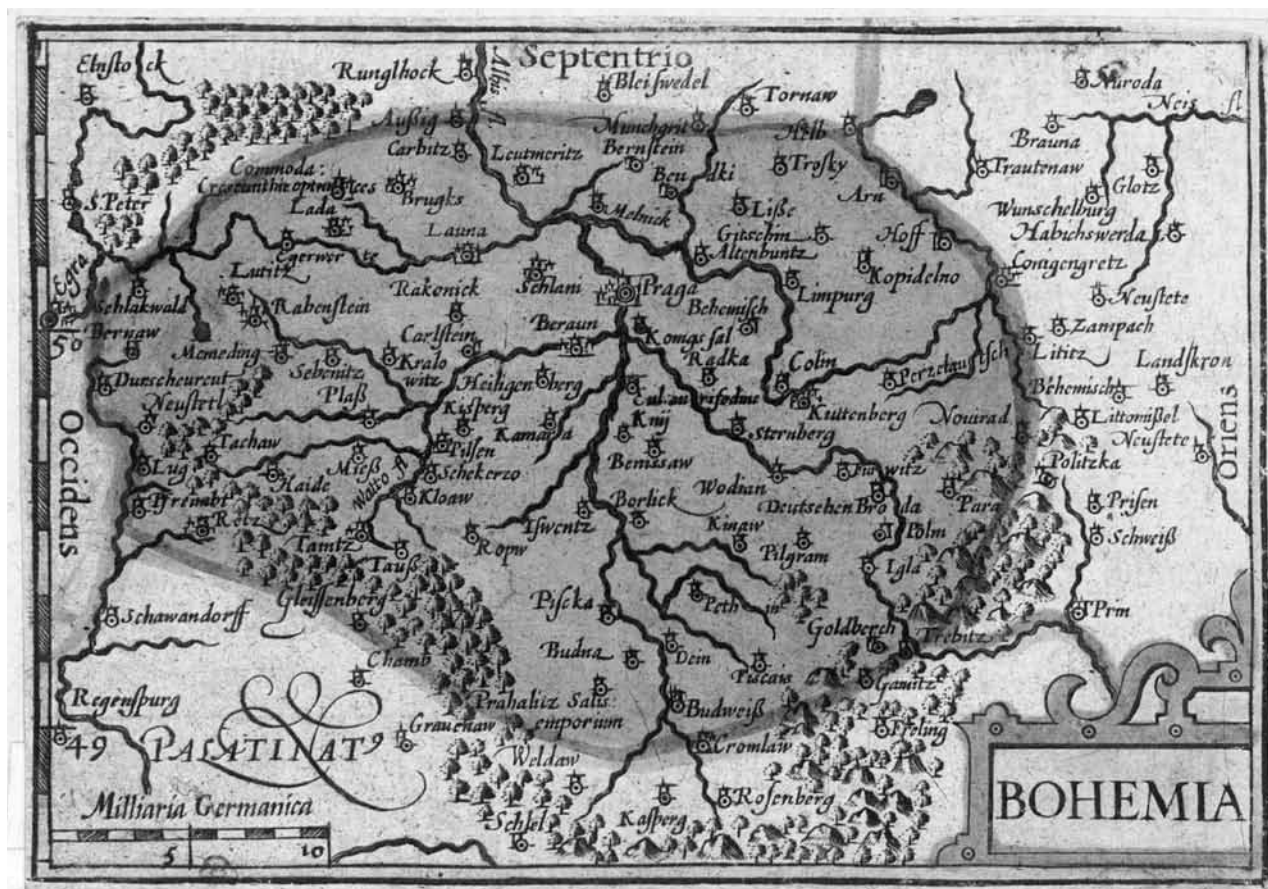
Miniaturnímu formátu odpovídalo i zmenšení map s tituly: Bohemia (rozměr 12 × 8,5 cm, **obr. 9**),⁴⁰ Moravia (rozměr 12 × 9 cm, **obr. 10**),⁴¹ Silesia / Schlesien (rozměr 12 × 8,5 cm, **obr. 11**).⁴² Slezsko je navíc zmíněno také v titulu mapy Polska: Polonia et Silesia (rozměr 11,5 × 9,5 cm).⁴³ Předlohou pro mapu Čechy a mapu Polska byla díla z Mercatorova atlasu. Pro mapu Moravy a samostatného Slezska posloužil jako vzor Matalův atlas, což v případě Slezska byla starší mapa z IOC převzatá do svazku Germania Superior. Tomu odpovídá také název Slezska ve dvou jazykových mutacích. Geografický zákres byl u map zhotovených podle předloh Matalova atlasu velmi zjednodušen. V naznačených hranicích

⁴⁰ ROUBÍK, František, c. d., sv. 1, č. 24. Exemplář mapy ve sbírkách Mapové sbírky PFF UK Praha je bez nakladatelských údajů, proto je uvedena nepřesná datace a chybí určení proveniencie. Meurerův seznam č. mapy Qua 127 (varianty atlasů QUA 11, QUA 15), shodné s mapou č. Eic 42 (varianty atlasů EIC 3).

⁴¹ Samostatný exemplář mapy v Bayerische Staatsbibliothek München. Roubík neuvádí. Meurerův seznam č. mapy Qua 148 (varianty atlasů QUA 11, QUA 15), shodné s mapou č. Eic 64 (varianty atlasů EIC 3).

⁴² Roubík neuvádí. Meurerův seznam č. mapy Qua 157 (varianty atlasů QUA 11, QUA 15), shodné s mapou č. Eic 73 (varianty atlasů EIC 3).

⁴³ Meurerův seznam č. mapy Qua 151 (varianty atlasů QUA 11, QUA 15), shodné s mapou č. Eic 67 (varianty atlasů EIC 3).

Obr. 9 Mapa Čech zhotovená pro atlas *Itinerarium Universae Germaniae* (1602), nedatovaná verze. (Mapová sbírka Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy Praha)

územního celku i za nimi v sousedních oblastech je zaznačeno pouze kolem čtyřiceti sídelních objektů. Naproti tomu mapy Čech a Polska (se Slezskem) vytvořené podle Mercatorova atlasu podávají i v miniaturním provedení pestřejší obraz krajiny.

ZÁVĚR

Přestože z hlediska kartografického záznamu nepřinesly mapy z produkce tzv. kolínského školy nic nového, neboť byly vytvářeny zjednodušováním a zmenšováním holandských atlasových předloh, jsou důležité z hlediska pochopení vlivu a rozšiřování mapových děl v raném novověku. Vytváření cestovních příruček a atlasů menších formátů, které bychom nazvali kapesními rozměry, signalizuje stoupající zájem o přepracovaná díla a jejich praktické využití při cestách. Měly hluboký vliv na rozvoj trhu „čtenářů map“. Edice atlasů či samotné exempláře jednotlivých map jsou ve sbírkách českých institucí spíše raritou nebo zde úplně chybí, přesto jejich příběhy patří do historického vývoje kartografie českých zemí.

LITERATURA A ZDROJE

- GRIM, Tomáš, *Vývoj slezské kartografie do počátku 18. století*. Brno 2005, 332 s. [Disertační práce PFF MU Brno].
- HEUSER, Peter Arnold, *Jean Matal: humanistischer Jurist und europäischer Friedensdenker (um 1517-1597)*. Köln – Wien 2003, 566 s., ISBN 3-412-06003-8
- KARROW, Robert, *Centers of Map Publishing in Europe, 1472–1600*. In: WOODWARD, David, ed., *The history of cartography: Volume 3, Part 1*. Chicago 2007, s. 611–621, ISBN 978-0-226-90732-1
- KOEMAN, Cornelis – KROGT, Peter C. J. van der, *Koeman's atlantes neerlandici. Vol. III*. t Goy-Houten 2003, 970 s., ISBN 90-6194-248-9
- KOEMAN, Cornelis – KROGT, Peter C. J. van der, *Koeman's atlantes neerlandici. Volume IV*. Houten 2010, 1716 s., ISBN 978-90-6194-248-1
- KOVÁŘOVÁ, Helena, *Ornamenty a figury: Grafická výzdoba Fabriciových a Komenského map Moravy*. *Studia Comeniana et Historica* 47, 2017, č. 97–98, s. 132–162.
- MATAL, Jean – HOGENBERG, Frans – SCHULER, Josef Egon, *Der älteste Reiseatlas der Welt*. Stuttgart 1965, 267 s.
- MEURER, Peter H., *Atlantes Colonienses: Die Kölner Schule der Atlaskartographie 1570–1610*. Bad Neustadt 1988, 244 s., ISBN 3-922923-33-X

Obr. 10 Mapa Moravy z atlasu Itinerum Ex Augusta Vindelicorum (1603), (Národní knihovna Praha)

MUCHA, Ludvík, *Mapy Moravskokrumlovska: 1. díl. Zrcadlo: Nezávislý regionální čtrnáctideník* 9, 2010, č. 14, s. 10.

Neue Deutsche Biographie: Band 1, Berlin 1953, 780 s.

NOVÁK, Václav, *Mapa Moravy z de Jodeova atlasu v r. 1593*. In: *Studia geographica: Sborník prací k osmdesátinám univ. Prof. Dr. Františka Vitásky*, Brno 1969, s. 153–162.

ROUBÍK, František, *Soupis map českých zemí, Svazek 1*. Praha 1951, 306 s.

ROUBÍK, František. *Soupis map českých zemí, Svazek 2*. Praha 1955. 311 s.

SEMOTANOVÁ, Eva, *Atlas zemí Koruny české*. Praha 2002. 192 s. ISBN 80-86493-04-0

TOOLEY, Ronald Vere, *Tooley's dictionary of mapmakers*. Tring, Hertfordshire 1979, 684 s., ISBN 0-906430-05-4

WERTHEIM, Hans, *Der erste Europäische Strassenatlas. Imago mundi 1*, 1935, č. 1, s. 41–43.

Obr. 11 Mapa Slezska z atlasu Itinerum Ex Augusta Vindelicorum (1603), (Národní knihovna Praha)

